

૫૫. કૃષ્ણનામસહસ્રત્રય વક્રત્રે નમઃ
 ૫૬. ભક્તપરાયણાય નમઃ
 ૫૭. ભક્ત્યાચારોપદેશાર્થ નાનાવાક્યનિરૂપકાય નમઃ
 ૫૮. સ્વાર્થોજિજ્ઞતાખિલપ્રાણપ્રિયાય નમઃ
 ૫૯. તાદશવેષ્ટિતાય નમઃ
 ૬૦. સ્વદાસાર્થકૃતાશેષસાધનાય નમઃ
 ૬૧. સર્વશક્તિઘ્ણે નમઃ
 ૬૨. ભુવિ ભક્તિપ્રચારૈકકૃતેસ્વાન્વયકૃતે નમઃ
 ૬૩. પિત્રે નમઃ
 ૬૪. સ્વવંશે સ્થાપિતાશેષસ્વમાહાત્મ્યાય નમઃ
 ૬૫. સ્મયાપહાય નમઃ
 ૬૬. પતિવ્રતાપતયે નમઃ
 ૬૭. પારલૌકિકેષ્ટિકદાનકૃતે નમઃ
 ૬૮. નિગૂઢહૃદયાય નમઃ
 ૬૯. અનન્યભક્તેષુ જ્ઞાપિતાશયાય નમઃ
 ૭૦. ઉપાસનાદિમાર્ગાતિમુગ્ધમોહનિવારકાય નમઃ
 ૭૧. ભક્તિમાર્ગે સર્વમાર્ગવૈલક્ષણ્યાનુભૂતિકૃતે નમઃ
 ૭૨. પૃથક્કશરણમાર્ગોપદેષ્ટ્રે નમઃ
 ૭૩. શ્રીકૃષ્ણહર્દવિદે નમઃ
 ૭૪. પ્રતિષ્ઠાનિકુંજસ્થલીલારસસુપૂરિતાય નમઃ
 ૭૫. તત્કથાક્ષિપ્તચિત્તાય નમઃ
 ૭૬. તદિસ્મૃતાન્યાય નમઃ
 ૭૭. વ્રજ પ્રિયાય નમઃ
 ૭૮. પ્રિયવ્રજસ્થિતયે નમઃ
 ૭૯. પુષ્ટિલીલાકર્ત્રે નમઃ
 ૮૦. રહઃપ્રિયાય નમઃ
 ૮૧. ભક્તેચ્છાપૂરકાય નમઃ
 ૮૨. સર્વાજ્ઞાતલીલાય નમઃ
 ૮૩. અતિમોહનાય નમઃ
 ૮૪. સર્વસક્તાય નમઃ
 ૮૫. ભક્તમાત્રાસક્તાય નમઃ
 ૮૬. પતિતપાવનાય નમઃ
 ૮૭. સ્વયશોગાનસંહૃષ્ટહૃદયાંભોજવિષ્ટરાય નમઃ
 ૮૮. યશઃપીયૂષલહરીપ્લાવિતાન્યરસાય નમઃ
 ૮૯. પરાય નમઃ
 ૯૦. લીલામૃતરસાદ્ર્ધીકૃતાખિલશરીરભૂતે નમઃ
 ૯૧. ગોવર્દનસ્થિત્યુત્સાહાય નમઃ
 ૯૨. તલ્લીલાપ્રેમપૂરિતાય નમઃ
 ૯૩. યજ્ઞભોકત્રે નમઃ
 ૯૪. યજ્ઞકર્ત્રે નમઃ
 ૯૫. ચતુર્વર્ગવિશારદાય નમઃ
 ૯૬. સત્યપ્રતિજ્ઞાય નમઃ
 ૯૭. ત્રિગુણાતીતાય નમઃ
 ૯૮. નયવિશારદાય નમઃ
 ૯૯. સ્વકીર્તિવર્દનાય નમઃ
 ૧૦૦. તત્ત્વસૂત્રભાષ્યપ્રદર્શકાય નમઃ
 ૧૦૧. માયાવાદાપ્યતૂલાગ્નયે નમઃ
 ૧૦૨. બ્રહ્મવાદનિરૂપકાય નમઃ
 ૧૦૩. અપ્રાકૃતાખિલાકલ્પભૂષિતાય નમઃ
 ૧૦૪. સહજસ્મિતાય નમઃ
 ૧૦૫. ત્રિલોકીભૂષણાય નમઃ
 ૧૦૬. ભૂમિભાગ્યાય નમઃ
 ૧૦૭. સહજસુન્દરાય નમઃ
 ૧૦૮. અશેષભક્તસમ્પ્રાર્થ્યચરણાબ્જરજોધનાય નમઃ

શ્રી સર્વોત્તમ

ઉપક્રમ

શ્રી વિકલેશ પ્રભુચરણ શ્રીઆચાર્યજીના અલૌકિક નામોને પ્રગટ કરવાને માટે, અને શ્રીઆચાર્યજીના સ્વરૂપ તથા સ્વરૂપાન પ્રાગટ્યમાં હેતુનું નિરૂપણ કરવાને માટે પહેલા શ્રીપુરુષોત્તમ સ્વરૂપની સ્તુતિ કરે છે, (મંગળ કાર્ય માટે) કારણકે શ્રીપુરુષોત્તમજ શ્રીઆચાર્યજીના મૂળભૂત છે. એમનાજ મુખારવિંદ સ્વરૂપ શ્રીઆચાર્યજી છે.

મંગલાચરણ

પ્રાકૃત ધર્માનાશ્રયમપ્રાકૃત નિશ્ચિલ ધર્મ રૂપ મિતિ ।

નિગમ પ્રતિપાઘં ચત્તચ્છુદ્ધં સાકૃતિ સ્તૌમિ ॥૧॥

સત્ય, રજ, તમ, રૂપ, પ્રાકૃત ધર્મથી રહિત, અપાકૃત, અલૌકિક આનંદમય દેહ ઈન્દ્રીઓથી યુક્ત,

શ્રાનંદમાત્ર કર્પાદ મુસ્ત્રોચાદિ' :-

ઈત્યાદી શ્રુતિઓ દ્વારા નિરૂપણ કરેલું, શુદ્ધ આનંદરૂપ, સાકાર જે પૂર્ણ પુરુષોત્તમ છે, એમનું અમે સ્તવન કરીએ છે ॥૧॥

કલિકાલ તમચ્છન દૃષ્ટિત્વાદ વિદુષામપિ ।

સમ્પ્રત્યવિષયસ્તસ્ય માહાત્મ્યં સમભૂદ્ભુવિ ॥૨॥

વેદ શાસ્ત્રના પંડિત વિદ્વાનોની દ્રષ્ટિ પણ કલિકાલ જનિત અજ્ઞાન અંધકારથી પૂર્ણ રીતે આવૃત (ઢંકાઈ ગયેલી) થઈ જવાથી આ યુગમાં પૃથ્વી પર એ પૂર્ણ પુરુષોત્તમનું માહાત્મ્ય જ્ઞાન વાસ્તવિક રૂપમાં પણ થઈ શક્યું નહિં.

અહીં આ અજ્ઞાનતામાં કલિજનિત અજ્ઞાનનું આવરણ અને ભુલોકની સ્થિતિ એ મુખ્ય કારણ છે તથા ભગવદ્લોક માં રહેતા ભક્તોને એ માહાત્મ્યનું જ્ઞાન હોય છે. એવો ધ્વનિ ભાસે છે. ॥૨॥

આપશ્રીનું પણ ભુતળ પર પ્રાગટ્ય થયું છે. માટે અજ્ઞાનાવરણ આપને કેમ બાધાક નહિ થયું ? એ શંકાના નિવારણ માટે આપ્રકારના આનંદમય સ્વરૂપનાં જ્ઞાનમાં શ્રી પ્રભુચરણ હેતુ કહે છે.

દયયા નિજ માહાત્મ્યં કરિષ્યન્ પ્રકટં હરિઃ ।

વાળ્યા યદા તદા સ્વાસ્યં પ્રાદુર્ભૂતં ચકાર હિ ॥૩॥

શ્રીહરિએ પોતાના નિષ્કપટ ભક્તોનાં દુઃખ દૂર કરવાની ઈચ્છાથી કૃપા કરીને આપના પુષ્ટિમાર્ગને લીલારસ, ભાવાત્મક માહાત્મ્યને પોતાની વાણી દ્વારા એમના પોતાના ભક્તોમાં પ્રગટ કરવાને માટે આપણા (પુરુષોત્તમનાં) આનંદમાત્ર, આધિદેવ, અગ્નિરૂપ, મુખારવિંદ સ્વરૂપ શ્રીઆચાર્યજીને પ્રગટ કર્યાં.

અહીં આસ્ય, અર્થાત્ મુખારવિંદ રૂપ શ્રીઆચાર્યજીને પ્રગટ કર્યાં. એમ કહેવાથી પણ અર્થસંગતિ થઈ શકતી હતી. પરંતુ સ્વાસ્ય અર્થાત્ પોતાના મુખારવિંદ રૂપ એમ કહેવાથી આ ભાવ સુચિત થાય છે કે અન્ય અંશ કલાવઅતાર આદિવત્ તે તે ધર્મ વિશિષ્ટ સ્વરૂપમાં શ્રીઆચાર્યજીનું પ્રાગટ્ય નથી.

શ્રીઆચાર્યજીનાં રૂપમાં શ્રી પૂર્ણપુરુષોત્તમે ઐશ્વર્યાદિ સંપૂર્ણ ધર્મો સાથે પોતાનાં મુખારવિંદને પ્રગટ કર્યું છે જે વસ્તુ જે અવસ્થામાં હોય એનાં દર્શનને પ્રાદુર્ભાવ કહે છે. અવિદ્યમાન વસ્તુનું ફરીથી પ્રાદુર્ભાવ નથી થતું માટે જ શ્રીઆચાર્યજીનો યથા સ્થિત સાક્ષાત્ શ્રી પુરુષોત્તમનાં શ્રી મુખરૂપથી જ પ્રાદુર્ભાવ છે બીજા કોઈ અંશને છોડીને નહિ.

આ પ્રમાણે શ્રી પુરુષોત્તમે પોતાના મુખારવિંદને પ્રગટ કેમ કર્યું ? એમાં શું હેતુ છે ? એ શંકાના નિવારણ માટેજ અહીં શ્રી પ્રભુચરણે 'હરિ:' નામ કહ્યું છે. શ્રી પુરુષોત્તમ હરિ છે. અર્થાત પોતાના સેવકોના દુઃખ દૂર કરવાવાળા છે. કદાચ પોતાના મુખારવિંદ રૂપ શ્રીઆચાર્યજીને પ્રગટ ન કરત તો પોતાના ભક્તોને પુષ્ટિ પુરુષોત્તમના મહાત્મ્યનું જ્ઞાન જ ન રહત. માટે પોતાનાં હરિત્વની સિદ્ધીને માટે જ શ્રીઆચાર્યજીને પ્રગટ કર્યા છે.

અહીં 'ચકાર હિ' અને 'ચકાર હ' એ પ્રમાણે બન્ને પાઠ મળે છે, હરિ શ્રી મુખ રૂપ શ્રીઆચાર્યજી નું પ્રાગટ્ય નહિ કરત તો સાક્ષાત ભક્તિમાર્ગીય મહાત્મ્યના જ્ઞાનના અભાવથી પોતાના સેવકોના બધા પુરુષાર્થ નિશ્ચિત રૂપમાં સિદ્ધ ન થાત આ વિશ્વચાર્યક 'હિ' શબ્દનો અર્થ છે. અને જ્યાં 'હ' પાઠ છે ત્યાં પોતાના (સ્વકીય જને) જનોને માટે અલૌકિક કાર્યને કૃપા કરીને કરવાથી શ્રીપ્રભુની ભક્તપરતા અવગત થાય છે. આ વિશિષ્ટાર્થ છે.

આ પ્રમાણે આપણા ફળમાર્ગીય મહાત્મ્ય જ્ઞાનમાં શ્રીમુખારવિંદના પ્રાગટ્યને અસાધારણ હેતુ રૂપમાં શ્રીપ્રભુચરણે નિરૂપિત કર્યું. શ્રી પ્રભુચરણે શ્રીઆચાર્યજીને શ્રીપુરુષોત્તમનાં આસ્ય રૂપ જે દઢતાથી કહ્યું છે એમાં શ્રીગોકુલાનાથજી વિશિષ્ટ ભાવ વ્યક્ત કરે છે.

શ્રીઆચાર્યજીએ શ્રીભાગવતનાં ગૂઢાર્થના અજ્ઞાનમાં અને આપણા જ્ઞાનમાં વાકપતિ વૈશ્વાનરત્વને હેતુ બતલાવ્યો છે. વાકપતિ વૈશ્વાનર રૂપ કયનથી સાક્ષાત્ પુરુષોત્તમના મુખારવિંદનાં અધિષ્ઠાત્ રૂપમાં શ્રીઆચાર્યજી નિરૂપિત થાય છે. એમાં વિશેષ કારણ એ છે : - શ્રીભાગવતના દ્વાદશસ્કંધાત્મક રૂપથી તેનું પુરુષોત્તમ રૂપત્વ છે. અને પુરુષોત્તમ સ્વરૂપને પુરુષોત્તમ જ સમજી શકે છે. ગીતામાં અર્જુને પણ એજ કહ્યું છે :

“નહિતે ભગવન્ ત્યક્તિ વિદુર્દેવા ન દાનવા :”

“સ્વયમેવાત્મનાત્માનં વેત્થત્ત્વં પુરુષોત્તમ :”

શ્રીઆચાર્યજી પુરુષોત્તમ સ્વરૂપના નિરૂપક છે. નિરૂપણ ની વાગ્રૂપતા હોવાના કારણે અથવા શ્રીભાગવતનાં નિરૂપક હોવાના કારણે શ્રીઆચાર્યજીમાં વાગ્રૂ રૂપતા છે. અને વાણીનું સ્થાન આસ્ય(મુખ) હોવાથી શ્રીઆચાર્યજીનું આસ્યરૂપત્વ નિશ્ચિત સિદ્ધ થાય છે. ॥૩॥

આસ્યરૂપથી પ્રગટ થઈને શ્રીઆચાર્યજીએ શ્રીસુબોધિની જેવા સ્વસિદ્ધાંત ગ્રંથોને પ્રગટ કર્યા છે. પરંતુ એમની ગૂઢાર્થતાથી પોતાના સેવકોને પણ ભલીભાંતિ અર્થનું અનુસંધાન ન હોવાના કારણે અકૃતાર્થતા જ થઈ જશે! એ આશયથી શ્રી પ્રભુચરણે સ્વકીયજનોને શ્રીઆચાર્યજીની વાણીનો અર્થાવ બોધ થાય અને મહાત્મ્યજ્ઞાન થાય એ માટે આ અસાધારણ સાધનને કહે છે.

તદુક્ત મપિ દુર્વોધં સુબોધં સ્યાદ્યથા તથા ।

તન્નામાષ્ટોત્તરશતં પ્રવક્ષ્યામ્યસ્તિલાઘહત્ ॥૪॥

શ્રીપ્રભુચરણ આ શ્લોકમાં સ્વકીયજનોનાં દુઃખ નિવારણના અર્થે પ્રગટિત મુખારવિંદરૂપ શ્રીઆચાર્યજીના અનુગ્રહથી સ્વયં ને તદુક્ત સુબોધિન્યાદિ ગ્રંથોના પૂર્ણ અર્થજ્ઞાન હોવા છતાં પણ, આગળ થવા વાળા ભગવદીય જનોને માટે આ અષ્ટોત્તરશત નામના સાધન રૂપમાં નિરૂપિત કરે છે. કારણકે દૈવીજીવોમાં પણ જીવત્વ હોવાથી અલ્પબુદ્ધિમત્તા હોઈ શકે છે, જેનાથી એમને અલગ તાત્પર્યાર્થનું જ્ઞાન નહિ થાય તો શ્રીમદ આચાર્યજીના પ્રાગટ્યનુ પ્રયોજન જ નિષ્ફળ થઈ જશે. એટલા માટે જ એ સ્વકીય ભગવદીજનોને શ્રીમદાચાર્યોક્ત તાત્પર્યાર્થનું જ્ઞાન જે એક માત્ર ઉપાયનાં દ્વારા સરળ રૂપમાં થાય, એ કારણથી શ્રીમદાચાર્યજીનાં એકસો આઠ સંખ્યક નામોનાં નિરૂપણ કરે છે.

આહ 'વક્ષ્યામિ' કહેવાથી પણ અર્થાવબોધ થઈ શકતો હતો. પરંતુ 'પ્ર' ઉપસર્ગ સહિત 'પ્રવક્ષ્યામિ' કહેવાથી આ આશય પ્રગટ થાય છે કે નિત્યસિદ્ધિ નામોનેજ પ્રગટ કરી રહ્યા છે, સ્વયમ કલ્પિત નથી કરી રહ્યા. શ્રીમદાચાર્યજીનાં એ નામ પણ એમના સમાન જ પૂર્ણ ધર્મ વિશિષ્ટ છે, એજ કારણ એ નામ પણ એમની વાણીનાં અર્થ જ્ઞાનમાં બાધક સમસ્ત પ્રતિબંધકોનો નાશ કરવાવાળા છે. લોકમાં અઘ શબ્દ પાપ વાયક છે, પરંતુ શ્રીમદાચાર્ય પ્રગટિત ભક્તિમાર્ગમાં અનુસરણ કરવાવાળા ભક્તોમાં પાપની

ટેજ અહીં શ્રી
ના મુખારવિંદ
નાં હરિત્વની
નહિ કરત તો
આ વિશ્વચાર્યક
આથી શ્રીપ્રભુની

સંભાવના પણ નહિં કરી શકાય એટલા માટે અહીં શ્રીસુબોધિન્યાદીના અર્થાવબોધના પ્રતિબંધકને જ અથ શબ્દથી શ્રી પ્રભુચરણે વ્યક્ત કર્યા છે, અને એમના નિવારક આ અષ્ટોત્તરશત નામ છે. એ સમજાવા માટે જ અહીં 'અખીલાધહત્' કહ્યું છે. ॥૪॥

આ પ્રકારે શ્રીઆચાર્યજી અને એમના નામો, આનંદ માત્ર સ્વરૂપ હોવાથી, અલૌકિકતા સિદ્ધ કરીને શ્રીપ્રભુચરણ હવે નામ પ્રાગટ્યમાં છંદ ઋષિ, દેવતા આદિનાં નિયમની આવશ્યકતા હોવાથી અલૌકિક નામોના દ્રષ્ટા (દર્શન કરનારા) પણ અલૌકિક ઋષિ સ્વરૂપ છે. એ વાતનું નિરૂપણ કરે છે.-

ઋષિરગ્નિ કુમારસ્તુ નામ્નાં છન્દો જગત્યસૌ ।

શ્રીકૃષ્ણાસ્યં દેવતાચ બીજં કારુણિકઃ પ્રભુઃ ॥૫॥

ચરણે નિરૂપિત
ટ ભાવ વ્યક્ત
તલાવ્યો છે.
એમાં વિશેષ
જ સમજી શકે

આ અષ્ટોત્તરશત નામના ઋષિ-મંત્ર-દ્રષ્ટા અગ્નિકુમાર છે. અહિં 'તુ શબ્દથી એ ભાવ પ્રકાશિત કર્યો છે કે જેમ ઈતર સહસ્ત્રનામાદિકોના દ્રષ્ટા ઋષિ છે, એમની અપેક્ષા આ નામના દ્રષ્ટા અલૌકિક છે. કારણકે બીજા ઋષિગણોએ સહસ્ત્રનામાદિકોમાં વેદપુરાણ પ્રસિદ્ધ નામોના જ મંત્ર રૂપમાં દર્શન કર્યા છે તેથી અપૂર્વદ્રષ્ટ નથી એ કારણે એમનામાં લૌકિકત્વ છે. પરંતુ અહિં શ્રીઆચાર્યજીના અષ્ટોત્તરશત નામો વેદાદિમાં અપ્રસિદ્ધ હોવાથી મંત્રત્વેન દર્શન કરવાથી ઋષિમાં અલૌકિકતા સિદ્ધ થાય છે. પૂર્વોક્ત ઈતર ઋષિઓની વેદપુરાણ પ્રસિદ્ધ નામોના જ મંત્ર રૂપમાં દર્શન કર્યા છે તેથી અપૂર્વદ્રષ્ટા નથી એ કારણે એમનામાં લૌકિકત્વ છે. પરંતુ અહિં શ્રીઆચાર્યજીના અષ્ટોત્તરશત નામો વેદાદિમાં અપ્રસિદ્ધ હોવાથી મંત્રત્વેન દર્શન કરવાથી ઋષિમાં અલૌકિકતા સિદ્ધ થાય છે.

નેરૂપક હોવાના
નિશ્ચિત સિદ્ધ

પૂર્વોક્ત ઈતર ઋષિઓની વેદપુરાણ પ્રસિદ્ધ મંત્ર દ્રષ્ટા હોવાથી, મર્યાદામાર્ગીયતા છે, જ્યારે અહિં અગ્નિકુમાર કહેવાથી શુદ્ધ પુષ્ટિમાર્ગીયતા જાણવી જેમ વ્રતચર્યામાં અગ્નિકુમારિકાઓએ સર્વશાસ્ત્રાજ્ઞાત મંત્ર અને તત્ત્વતિપાદ દેવતાના દર્શન કર્યા હતા. તેજ પ્રમાણે આ શ્રીઆચાર્યજીના અપ્રસિદ્ધ નામોને પણ એમને જ પ્રગટ કર્યા છે. એજ આશય બતાવવાને માટે અહિં અગ્નિકુમાર પદ રાખ્યું છે. એનાથી એ પણ બોધ થાય છે કે જે પ્રમાણે અગ્નિકુમારિકાઓ દ્વારા પ્રગટિત મંત્ર દ્વારા સંપાદિત પૂજાથી ક્રમશઃ અવાન્તરફલ, પરમફલની પ્રાપ્તિ થઈ હતી, તેજ પ્રમાણે એમના દ્વારા પ્રકાશિત નામોના પાઠથી ક્રમશઃ શુદ્ધ પુષ્ટિમાર્ગીય, અવાન્તરફલ પરમફલની પ્રાપ્તિ થશે. આ ગૂઢભાવ છે. સામાન્ય રૂપમાં શ્રીઆચાર્યજી અગ્નિસ્વરૂપ છે પરંતુ એમના પુત્ર હોવાથી શ્રીપ્રભુચરણ અગ્નિકુમાર છે. એજ અર્થ થાય છે.

ગૂઢાર્થતાથી
આશયથી
અસાધારણ

આ અષ્ટોત્તરશત નામોનો છંદ 'જગતિ' છે. શ્રીકૃષ્ણના શ્રીમુખ-શ્રીઆચાર્યજી સ્તોત્રના અધિષ્ઠાતૃ દેવતા છે. શ્રી સહિત કૃષ્ણપદથી અહીં "સંશ્લિષ્ટાવુભયો બભૌ રસમયઃ" સ્વરૂપ સ્પષ્ટ છે. પૂર્વોક્ત શુદ્ધ પુષ્ટિમાર્ગીય આધિદૈવિક આનંદમય અગ્નિસ્વરૂપ જ અહિં અધિષ્ઠાતૃરૂપમાં કહેવાયું છે. અધિષ્ઠાતૃ દેવતા હોવાથી સ્તોત્રોક્ત ફલ દાતૃત્વ શ્રીમદાચાર્યજીમાં છે. ફરીથી અહિં ચકારથી ફલ દાતૃત્વ અને ફલ ભોક્તૃત્વ ઉભય વિશિષ્ટ શ્રીઆચાર્યજી છે, એ નિરૂપણ કર્યું છે. વધારે આગળ 'યજ્ઞભોક્તા' 'યજ્ઞકર્તા' નામના વિવરણમાં પ્રકાશિત થશે.

મુગ્ધથી સ્વયં
ત્તરશત નામને
એમને અલગ
ક એ સ્વકીય
મદાચાર્યજીનાં

બ્રહ્માદિ દુર્લભ ફળને પણ સ્વકીય સેવકોને દાન કરવામાં બીજભૂત પોતાની કરૂણા છે. માટે અહિં 'બીજ કારૂણિકઃ' કહ્યું છે. શ્રી હરિના આસ્યરૂપ શ્રીઆચાર્યજી પરમ કારૂણિક છે. જો શ્રીઆચાર્યજી અન્ય ભગવદ્માર્ગના આચાર્યોની જેમ પોતાના સેવકોને મુક્તિ માત્ર આપતા તો એમને પુષ્ટિમાર્ગીય ફળની પ્રાપ્તિનો અધિકાર ન થાત. એ પુષ્ટિમાર્ગીઓજ ન થતા માટે સ્વકીયજનોને બધાથી અલગ કરીને એમને સ્વ પ્રગટિત શુદ્ધ પુષ્ટિમાર્ગીય ફળનું પોતે એ દાન કર્યું છે. જેનાથી શુદ્ધ પુષ્ટિજીવની સર્વોત્કૃષ્ટતા દ્યોતિત થાય છે. આ ફળ પોતાની કરૂણા (દયા) થી જ પ્રાપ્ત થયું છે. માટે શ્રીઆચાર્યજીનું પરમ કારૂણિકપણું જ આમાં બીજ છે.

આ સર્વોવેદ ફળ દાનની સામર્થ્ય બતાવવાને માટે આગળ 'પ્રભુઃ' કહ્યું છે. પ્રભુ પદથી આપામાં અસાધારણ સામર્થ્યનું જ્ઞાન થાય છે. માટે ઉક્ત ફળ દાનમાં આપ સમર્થ છે એ સિદ્ધ થાય છે. ॥૫॥

આ આશય
પણ એમના
બંધકોનો નાશ
તોમાં પાપની

ઋષિ, છંદ, દેવતા, બીજનું પ્રતિપાદન કરીને હવે શ્રી પ્રભુચરણ વિનિયોગ અને સાધ્યને કહે છે ;

વિનિયોગો શ્રવિત યોગ-પ્રતિવન્ધ - વિનાશને ।

કૃષ્ણાધરામૃતાસ્વાદસિદ્ધિરત્ર ન સંશયઃ ॥૬॥

આ સ્તોત્ર પાઠનું પ્રયોજન ભક્તિયોગમાં પ્રાપ્ત પ્રતિબંધોનો નાશ કરવાનો છે. આ જન્મના અને પૂર્વ જન્મના બધા દ્રષ્ટિ અદ્રષ્ટ પ્રતિબંધ એનાથી જળમૂળ નષ્ટ થઈ જાય છે. અને ભક્તિયોગ પ્રાપ્ત થાય છે. અહિં કેવળ ભક્તિ નહિં કહીને ભક્તિ યોગ કહેવાને વિશેષ કારણ એ છે કે ભક્તિ અનેક પ્રકારની હોય છે. માટે તેનાં ફળ પણ અનેક હોય છે. પ્રકૃતમાં ભગવાનની સાથે યોગ્ય અર્થાત્ સાક્ષાત્ સંબંધમાં જે બાધાઓ આવે છે એમનો વિનાશ કરવો એજ આ સ્તોત્રનું પ્રયોજન છે.

આ સ્તોત્રથી શું સિદ્ધ થાય છે ? અથવા પુષ્ટિમાર્ગીયને માટે સાધ્ય શું છે ? એ સમજાવવા માટે શ્રીપ્રભુચરણ અહીં કૃષ્ણના અધરામૃતના આસ્વાદની સિદ્ધિ થાય છે. એ આજ્ઞા કરે છે યદ્યપિ આ અતિ દુર્લભ છે, પૂર્ણરૂપથી તો પ્રાપ્ત થઈ જ ન શકે, તો પણ અધિકાર અનુસાર સ્વલ્પ તો સ્વલ્પ, પણ પ્રાપ્ત જરૂર થશે જ એમાં કોઈ શંકા નથી.

શ્રી પ્રભુના વેણુનાદનું પાન તો પૂર્ણ રૂપમાં મુખ્યાધિકારિવ્રજસિમન્તિનિઓને જ થયું હતું. પરંતુ ગાયોએ પણ ‘કર્ણપુટે: પિવન્ત્ય:’ ના રૂપમાં તથા બીજા વ્રજના જીવોએ યથાધિકાર ન્યૂનાધિકમાત્રામાં એ અમૃત પાનનો આસ્વાદ અવશ્ય કર્યો હતો. એજ પ્રકારે આ સ્તોત્રના પાઠ દ્વારા સ્વકીય જનોને એ દુર્લભ અમૃતનો આસ્વાદ અવશ્ય પ્રાપ્ત થશે, એ આશય છે. અહિં સ્વાદ નહિ કહેતા આસ્વાદ કહેવાથી ઈશદર્થમાં આંગ ઉપસર્ગ સમજવો જોઈએ. જેનાથી યથાધિકાર સ્વલ્પાતિ સ્વલ્પ માત્રમાં પણ સાધ્ય લાભ અવશ્ય ભાવી છે આ અવ્યય અર્થાત્ ધ્રુવ સત્ય છે. ॥૬॥

આ પ્રમાણે ફળ પર્યન્તનું નિરૂપણ કરીને શ્રી પ્રભુચરણ શ્રીઆચાર્યજીના સ્મરણથી જનિત આનંદથી ગદ્ગદ્ થઈ ગયા અને એમને શ્રીઆચાર્યજીના સ્વરૂપમાં કેવળ આનંદની જ સ્ફૂરતી થઈ એજ કારણે આપે સર્વ પ્રથમ શ્રીઆચાર્યજીનું નામ ‘આનંદ’ કહ્યું છે.

મના બધા દ્રષ્ટિ
ને ભક્તિ યોગ
ની સાથે યોગ્ય

શ અહીં કૃષ્ણના
ન શકે, તો પણ

પણ 'કર્ણપુટઃ'
કર્ણો હતો. એજ
પાદ નહિ કહેતા
શ સાધ્ય લાભ

થઈ ગયા અને
આનંદ' કહ્યું છે.

॥ શ્રી સર્વોત્તમ ॥

श्री सर्वोत्तम

आनन्दाय नमः

॥ १ ॥

આનંદ:

શ્રી આચાર્યજી આનંદ સ્વરૂપ છે.

અર્થ-સંગતિ

આનન્દનું મૂર્તિમાન સ્વરૂપ સ્વયં કૃષ્ણજ આનંદનામવકરકરપાદમુસ્વોદરાદિ સ્વરૂપે શાસ્ત્રોમાં સર્વત્ર પ્રસિદ્ધ છે.

આનન્દો બ્રહ્મેતિ વ્યજાનાત્ (તૈતિ ૩-૬)

एष एव आनंदयाति

तस्माद्वा एतस्माद्विज्ञानमयात् अन्योन्तर
आत्मानन्दमयः (તૈતિ ૨-૫)

આ રીતે અનેક શ્રુતિઓમાં પણ બ્રહ્મને આનંદમય કહેવામાં આવ્યું છે. અને તેથી આ 'આનંદ' નામથી શ્રીઆચાર્યજીનું સ્વરૂપ કૃષ્ણ સ્વરૂપ કહેવામાં આવ્યું છે.

આનંદરૂપ સ્વરૂપ

વિયોગ અવસ્થામાં સર્વલીલા સામગ્રી પ્રભુના સ્વરૂપથી જુદી રહેતી નથી, પરંતુ પ્રભુના સ્વરૂપમાં અંતરનિષ્ઠ રૂપે બિરાજતી હોવાથી લીલા સામગ્રીનાં પ્રકટ દર્શન નહિ થવાના કારણે ભગવાન જે સ્થિતિમાં બિરાજે છે, તે કેવલ ભગવાનની સ્થિતિ છે. આ સ્થિતિવાળા કેવલ ભગવાન આનંદરૂપ ભગવાનની સંજ્ઞાથી ઓળખાય છે.

આનંદમય સ્વરૂપ

સંયોગ અવસ્થામાં પ્રભુ સર્વલીલા સામગ્રી સહિત પ્રગટ થાય છે, ત્યારે લીલા સામગ્રી આનંદરૂપ હોવાના કારણે, ભગવાન સ્વયં બાહ્યાભ્યાંતર આનંદમય થાય છે. આ આનંદ-સ્વરૂપ બ્રહ્મને કૃષ્ણ કહેવામાં આવે છે. અને તેથી

कृषिर्भूवाचकः शब्दोणश्च निर्वृति वाचकः ।

तयोरैक्यं परंब्रह्म कृष्ण इत्यभिधीयते ॥ (શ્રુતિ)

'કૃષિભૂ' સત્તાવાચક શબ્દ છે અને 'જ' નિવૃત્તિ વાચક આનંદ વાચક શબ્દ છે. સત્તા આનંદનું એકય જે પરબ્રહ્મ છે તેને કૃષ્ણ શબ્દથી ઓળખવામા આવે છે,

સૌન્દર્યવતી મૂર્તિ રાધિકા સત્તા, એ આ સત્તા રસ ધર્મો

પ્રભુના હૃદયમાં નિત્ય સ્થિત સ્વરૂપે બિરાજે છે.

**નિરસ્યસામ્યતિશયે નરાધસા સ્વધામનિ
બ્રહ્મણિરંસ્યતેનમઃ (ભાગવત ૨-૪-૧૪)**

વ્રજ સિમંતિઓના ગૂઢ ભાવોનું સમૂહ સત્તાત્મક સમષ્ટિ સ્વરૂપ શ્રી રાધિકા પ્રભુના હૃદયમાં સ્ત્રીભાવાત્મક ગૂઢ રૂપે સદા બિરાજે છે.

સ્ત્રીભાવો ગૂઢઃ પુષ્ટિમાર્ગે તત્ત્વમ્ । (સુબોધિની)

કૃષ્ણ આનંદરૂપ છે. આ સ્વરૂપજ પુષ્ટિમાર્ગમાં સેવા અને ભજન કરવા યોગ્ય છે. અને તેથી આ સ્વરૂપની સેવા સ્ત્રીભાવ પ્રાપ્ત કરીને ભગવદ્ સુખાર્થના ભાવમાં ભાવિત થઈને કરવાની છે.

આનંદરૂપ કૃષ્ણના શ્રૃંગાર પણ સ્ત્રીભાવ યુક્ત નકવેસર, ચિબુક, ઝાંઝર, વિછિયા, વાંકતોડા વિગેરે ધરાવીને થાય છે. આનું રહસ્ય એ છે કે સ્વામિનીજીની સાક્ષાત્ સેવા કરવાનો જીવનો અધિકાર નહિ હોવાથી પુષ્ટિમાર્ગમાં પુરૂષોત્તમનાં સ્વરૂપાન્તર્ગત ગૂઢ સ્ત્રીભાવરૂપ સત્તા સ્વરૂપ શ્રી સ્વામિનીજીની સેવા થાય છે.

લીલા સામગ્રી અંતર્હિત્ આ વિયોગ અવસ્થાવાળું કેવલ ધર્મોસ્વરૂપ એજ આનંદરૂપ પરબ્રહ્મ કૃષ્ણ છે. અને આજ સ્વરૂપ તે શ્રીઆચાર્યજીનું અલૌકિક સ્વરૂપ છે.

આનું સમર્થન વલ્લભાષ્ટકમાં "વસ્તુતઃ કૃષ્ણ એવ" થી અર્થાત્ શ્રી આચાર્યજી "વસ્તુતઃ કૃષ્ણજ" છે. વલ્લભાખ્યાનમાં "પૂરણ બ્રહ્મ શ્રીલક્ષ્મણ સુત" અને નારદપંચરાત્રમાં "પુનરાચાર્ય રૂપેણ ભવામ્યાનન્દવિગ્રહઃ" થી થાય છે અને તેથી અહિ સર્વ પ્રથમ શ્રીઆચાર્યજીનું નામ 'આનંદ' કહીને આધિદેવિક કૃષ્ણથી વર્ણવે છે.

શ્રી ગુસાંઈજીને શ્રીઆચાર્યજીમાં કૃષ્ણ સ્વરૂપનાં દર્શન આ પ્રસંગમાં થયા છે.

કાશીમાં હનુમાન ઘાટ ઉપર તિરોધાન સમયે શ્રી આચાર્યજીએ શિક્ષાશ્લોકના ઉપદેશ પછી શ્રી ગુસાંઈજીને પોતાના સ્વરૂપમાં શ્રી નાથજીનાં દર્શન કરાવી વરદાન આપ્યું.

મયિ વેદસ્તિ વિશ્વાસઃ શ્રીગોપીજનવલ્લભે

મારામાં અર્થાત્ મારું જે શ્રી ગોપીજનવલ્લભ સ્વરૂપ છે તેમાં તમારો વિશ્વાસ છે તો તમો કૃતાર્થ છો. કોઈ પ્રકારની ચિંતા કરવાની આવશ્યકતા નથી.

શ્રીઆચાર્યજીના તિરોધાન બાદ સર્વોત્તમ સ્તોત્ર પ્રગટ કરવા માટે શ્રી ગુસાંઈજીએ શ્રી ગોપીજનવલ્લભ સ્વરૂપ કૃષ્ણ શ્રી આચાર્યજીનું એકાગ્રચિત્તે હૃદયમાં ધ્યાન ધર્યું, ત્યારે આપના રોમે રોમમાં આનંદ છવાઈ ગયો, અને શ્રીઆચાર્યજીનાં આનંદ સ્વરૂપનાં દર્શન કરી સર્વ પ્રથમ 'આનંદ' નામ પ્રગટ કર્યું.

આ નામ 'આધિભૌતિક ધર્મી' સ્વરૂપ છે.

ચિત્ર-સંગતિ

શ્રી આચાર્યજીએ હનુમાન ઘાટ ઉપર શ્રી ગુંસાઈજીને પોતાના આનંદ સ્વરૂપમાં દર્શન આપ્યાં, જેનું ચિન્તન કરી 'સર્વોત્તમ' લખી રહ્યા છે.

નામ-સંગતિ

આ આનંદ કેવો છે? તેના વર્ણન માટે બીજું નામ 'પરમાનંદ:' કહે છે.

પરમાનંદ:

શ્રીઆચાર્યજી પરમાનંદ-સ્વરૂપ છે .

અર્થ-સંગતિ

આનંદના ત્રણ પ્રકાર છે - વિષયાનંદ, બ્રહ્માનંદ, ભજનાનંદ . આમાં શ્રીઆચાર્યજીનું સ્વરૂપ કયું છે ? તો કહે છે કે પરમાનંદ (ભજનાનંદ) રૂપ છે.

વિષયાનંદ

ભૌતિક ઈન્દ્રિયોં નાં વિષયમાં રહેલો આનંદ તેને વિષયાનંદ કહેવામાં આવે છે. કર્મોનું આ ફળ હોવાથી કર્મસાધ્ય છે. પૂર્ણકર્મોથી જીવ સ્વર્ગની પ્રાપ્તિ કરી ઈન્દ્રાસન પ્રાપ્ત કરે, ત્યારે જ પૂર્ણ વિષયાનંદનો ઉપયોગ કરી શકે છે. પુણ્યક્ષિણ થયે જીવ ફરીથી મૃત્યુલોકમાં આવેથી વિષયાનંદથી અલગ થઈ જાય છે. મનુષ્યનો ભૌતિક આનંદ એ તો વિષયાનંદનો આભાસ માત્ર છે. વાસ્તવિક વિષયાનંદ પણ નથી વિષયાનંદનું ભૌતિક રૂપ છે.

બ્રહ્માનંદ

બ્રહ્માનંદ અર્થાત્ અક્ષરાનંદ, જે જ્ઞાનથી મેળવી શકાય છે. આનું પર્યાવસાયી ફળ બ્રહ્મમાં સાયુજ્ય મુક્તિ છે. આ બ્રહ્માનંદ જ્ઞાનદ્વારા અનુભવમાં આવે છે. પરંતુ આમાં આંતર-બ્રાહ્મ પૂર્ણતા આવતી નથી. આ બ્રહ્માનંદ બ્રહ્મની ઈચ્છાને આધીન હોવાથી ભક્તનું સ્વાતંત્ર્યપણું હોતું નથી. આ આનંદ કેવળ નિરૂપાધિ અને ચિરકાલિક હોવા છતાં ભક્તિ રહિત હોવાથી સ્પર્શાદિક અમર્યાદિત સુખ વિનાનો છે અને તેથી અપૂર્ણ છે. આ આનંદનું આધ્યાત્મિક રૂપ છે.

ભજનાનંદ

આ ભક્તિથી પ્રાપ્ત થાય છે. મહાત્મ્યજ્ઞાનપૂર્વક સુદૃઢ અને સર્વ તોષિક સ્નેહમયી આધિદેવીક પ્રકારવાળી આ ભક્તિ છે. અહીં જે માહાત્મ્ય જ્ઞાન કહેવામાં આવ્યું છે તે "રસોવૈસઃ" રસમય કૃષ્ણની પરમકાષ્ટાપત્ર સ્વરૂપની વિશેષતાઓનું જ્ઞાન છે. સુદૃઢ અને સર્વતોષિક સ્નેહમાં સર્વાત્મભાવવાળી સ્વાધીના અવસ્થા છે. અને તેથી આ આનંદ ભજનાનંદ - પરમાનંદ સ્વાધીના ભક્તિનું સ્વરૂપ છે. જેમાં જીવ રસમય બની આ દેહથીજ નવિન તનુ ધારણ કરી રસમય કૃષ્ણની સાથે મન, ઈન્દ્રિયોથી સ્વજનિત મનોરથોથી વિલસે છે. રસમય કૃષ્ણ રસવિભોર ગોપીભાવ સંપન્ન જીવોમાં ઓતપ્રોત બનેલો આ આનંદ પરમાનંદ રૂપ ધારણ કરે છે. આવા પરમકાષ્ટાપત્ર ભજનાનંદની પ્રાપ્તિ જીવના સાધનબળથી સર્વથા અપ્રાપ્ય છે. કેવળ પરમ કૃપાથી જ લભ્ય બને છે, આ પરમાનંદનું શુદ્ધ સ્વરૂપ રાસલીલા છે. રાસલીલા એજ ભજનાનંદ સ્વરૂપ છે. આ ભજનાનંદ આનંદનું અંતિમ ફળ પરમાનંદ સ્વરૂપ છે. આ પરમાનંદ ભક્તિમાર્ગીય સંન્યાસ મોક્ષસ્વરૂપ છે.

અવિતમાર્ગીયસંન્યાસસ્તુ સાક્ષાત્ પુષ્ટિપુષ્ટિ શ્રુતિરૂપાણાં રાસમણ્ડલમણ્ડલાનાં,

સ્વયમેવોક્તં - "સન્ત્યજ્ય સર્વવિષયાંસ્તવ પાદમૂલં પ્રાપ્ત" ઇત્યાદિ, - ગાયત્રીઆવ્યે

શ્રી આચાર્યજી આ રાસલીલારૂપ ભજનાનંદથી પરિપૂર્ણ છે અને તેથી પરમાનંદ સ્વરૂપ છે. આ લીલામાં અમનો નિરોધ છે. તે આપના વચનામૃતોથી સિદ્ધ થાય છે.

પરમાનંદ:

શ્રીઆચાર્યજી પરમાનંદ-સ્વરૂપ છે .

અર્થ-સંગતિ

આનંદના ત્રણ પ્રકાર છે - વિષયાનંદ, બ્રહ્માનંદ, ભજનાનંદ . આમાં શ્રીઆચાર્યજીનું સ્વરૂપ કયું છે ? તો કહે છે કે પરમાનંદ (ભજનાનંદ) રૂપ છે.

વિષયાનંદ

ભૌતિક ઈન્દ્રિયોં નાં વિષયમાં રહેલો આનંદ તેને વિષયાનંદ કહેવામાં આવે છે. કર્મોનું આ ફળ હોવાથી કર્મસાધ્ય છે. પૂર્ણકર્મોથી જીવ સ્વર્ગની પ્રાપ્તિ કરી ઈન્દ્રાસન પ્રાપ્ત કરે, ત્યારે જ પૂર્ણ વિષયાનંદનો ઉપયોગ કરી શકે છે. પુણ્યક્ષિણ થયે જીવ ફરીથી મૃત્યુલોકમાં આવેથી વિષયાનંદથી અલગ થઈ જાય છે. મનુષ્યનો ભૌતિક આનંદ એ તો વિષયાનંદનો આભાસ માત્ર છે. વાસ્તવિક વિષયાનંદ પણ નથી વિષયાનંદનું ભૌતિક રૂપ છે.

બ્રહ્માનંદ

બ્રહ્માનંદ અર્થાત્ અક્ષરાનંદ, જે જ્ઞાનથી મેળવી શકાય છે. આનું પર્યાવસાયી ફળ બ્રહ્મમાં સાયુજ્ય મુક્તિ છે. આ બ્રહ્માનંદ જ્ઞાનદ્વારા અનુભવમાં આવે છે. પરંતુ આમાં આંતર-બ્રાહ્મ પૂર્ણતા આવતી નથી. આ બ્રહ્માનંદ બ્રહ્મની ઈચ્છાને આધીન હોવાથી ભક્તનું સ્વાતંત્ર્યપણું હોતું નથી. આ આનંદ કેવળ નિરૂપાધિ અને ચિરકાલિક હોવા છતાં ભક્તિ રહિત હોવાથી સ્પર્શાદિક અમર્યાદિત સુખ વિનાનો છે અને તેથી અપૂર્ણ છે. આ આનંદનું આધ્યાત્મિક રૂપ છે.

ભજનાનંદ

આ ભક્તિથી પ્રાપ્ત થાય છે. મહાત્મ્યજ્ઞાનપૂર્વક સુદૃઢ અને સર્વ તોષિક સ્નેહમયી આધિદેવીક પ્રકારવાળી આ ભક્તિ છે. અહીં જે માહાત્મ્ય જ્ઞાન કહેવામાં આવ્યું છે તે "રસોવૈસઃ" રસમય કૃષ્ણની પરમકાષ્ટાપત્ર સ્વરૂપની વિશેષતાઓનું જ્ઞાન છે. સુદૃઢ અને સર્વતોષિક સ્નેહમાં સર્વાત્મભાવવાળી સ્વાધીના અવસ્થા છે. અને તેથી આ આનંદ ભજનાનંદ - પરમાનંદ સ્વાધીના ભક્તિનું સ્વરૂપ છે. જેમાં જીવ રસમય બની આ દેહથીજ નવિન તનુ ધારણ કરી રસમય કૃષ્ણની સાથે મન, ઈન્દ્રિયોથી સ્વજનિત મનોરથોથી વિલસે છે. રસમય કૃષ્ણ રસવિભોર ગોપીભાવ સંપત્ર જીવોમાં ઓતપ્રોત બનેલો આ આનંદ પરમાનંદ રૂપ ધારણ કરે છે. આવા પરમકાષ્ટાપત્ર ભજનાનંદની પ્રાપ્તિ જીવના સાધનબળથી સર્વથા અપ્રાપ્ય છે. કેવળ પરમ કૃપાથી જ લભ્ય બને છે, આ પરમાનંદનું શુદ્ધ સ્વરૂપ રાસલીલા છે. રાસલીલા એજ ભજનાનંદ સ્વરૂપ છે. આ ભજનાનંદ આનંદનું અંતિમ ફળ પરમાનંદ સ્વરૂપ છે. આ પરમાનંદ ભક્તિમાર્ગીય સંન્યાસ મોક્ષસ્વરૂપ છે.

અવિતમાર્ગીયસંન્યાસસ્તુ સાક્ષાત્ પુષ્ટિપુષ્ટિ શ્રુતિરુપાણાં રસમણ્ડલમણ્ડલાનાં,

સ્તવમેવોક્તં - "સન્ત્યજ્ય સર્વવિષયાંસ્તવ પાદમૂલં પ્રાપ્ત" ઇત્યાદિ, - ગાયત્રીઆચો

શ્રી આચાર્યજી આ રાસલીલારૂપ ભજનાનંદથી પરિપૂર્ણ છે અને તેથી પરમાનંદ સ્વરૂપ છે. આ લીલામાં અંતરનો નિરોધ છે. તે આપના વચનામૃતોથી સિદ્ધ થાય છે.

“અહં નિરુદ્ધોરોધેન નિરોધપદવીં ગતઃ । (નિરોધ લક્ષણ)

નિરુદ્ધાનાં તુ રોધાય નિરોધં વર્ણયામિ તે ॥૧૧॥”

“નમામિ હૃદયે શેષે લીલાક્ષીરાલ્બિશાયિનમ્ ।

લક્ષ્મીસહસ્ત્રલીલાભિઃ સેવ્યમાનં કલાનિધિમ્ ॥૨૧॥”

પહેલા શ્લોકમાં શ્રીઆચાર્યજી પોતાને ભગવદ સ્વરૂપમાં રોધદ્વારા નિરોધ કરવાથી નિરોધ પદવી પ્રાપ્ત કર્યાનું કહે છે.

બીજા શ્લોકમાં પોતાના હૃદયરૂપી શેષ શય્યા ઉપર લીલા રૂપી ક્ષીરસાગરમાં સહસ્ત્રાવધી લક્ષ્મીઓ સહિત લીલાથી સેવાતા કલાનિધિ સ્વરૂપને નમન કરે છે.

આ બંને આપશ્રીના વચનામૃતોથી આપ ભજનાનંદરૂપી પરમાનંદનું સાક્ષાત્ સ્વરૂપ હોવાનું સિદ્ધ થાય છે.

શ્રુતિ પ્રતિપાદિત આનંદ સ્વરૂપનું વર્ણન પહેલાં આનંદ નામમાં આવી ગયું છે, શ્રુતિપ્રતિપાદિત આનંદમય સ્વરૂપજ પરમાનંદ છે.

વજ વૃંદાવન ગિરિ નદી પશુપંછી સબસંગ

યામે કહા દુરાઈએ પ્યારી યહસબ મેરો અંગ

આનંદરૂપ કૃષ્ણ જ્યારે પોતાના અંતઃસ્થિત ગૂઢ સ્ત્રીભાવ-વૃંદાવન-ગોલોક ગિરિરાજ યમુનાજી પશુપક્ષી. આદિ અનેક આનંદરૂપ સામગ્રીને બહાર પ્રગટ કરે છે ત્યારે આ આનંદરૂપ કૃષ્ણ જ આનંદમય-પરમાનંદ રૂપ થાય છે.

(૧) “સ एकाकी न रमते

(૨) “पतिश्च पत्नी चाभवताम्

(૩) “एकोहं बहुस्याम् (શ્રુતિઃ)

આ સમગ્ર શ્રુતિનું તાત્પર્ય એ છે કે પહેલાં બ્રહ્મ એક અને અદ્વિતિય છે. આ બ્રહ્મને પોતાના અંતર્ગત આનંદના અનુભવની ઈચ્છા થઈ ત્યારે બીજા રૂપની ઈચ્છા કરી, પોતે પતિ-પત્નીરૂપ થયાં. ફરી બહુરૂપ થયા. પોતાના આનંદરૂપ સ્વરૂપમાં આંતરનિષ્ઠ અનેક સ્ત્રીભાવોને બહાર પ્રગટ કર્યા અને સ્વયં પોતેજ વૃંદાવન આદિ ધામરૂપ બની સંપૂર્ણ ઉદ્દીપન લીલા સામગ્રીરૂપ બન્યા. આ પ્રકારનું બાહ્યપ્રગટ લીલા સામગ્રી સહિત સ્વરૂપ સંયોગાત્મક આનંદમય છે. અને તેજ સ્વરૂપ પરમાનંદ છે. બ્રહ્મનું આ આનંદમય પરમાનંદ સ્વરૂપ શ્રી આચાર્યજી છે, કારણકે શ્રીઆચાર્યજી પૂર્ણબ્રહ્મ, પરબ્રહ્મસ્વરૂપ શાસ્ત્ર (શ્રુતિ રહસ્ય) અને અનુભવથી (કૃષ્ણદાસ મેઘનની વાર્તા) પ્રમાણિત છે.

સંયોગાત્મક સ્વરૂપ

“રસાનાં સમૂહઃ રાસ” સર્વ રસોના સમૂહને રાસ કહેવામાં આવે છે, અને તેથી રાસલીલા સર્વ શ્રેષ્ઠ છે. રસશાસ્ત્ર, શ્રૃંગાર રસમાં સર્વ રસો સંમિલિત છે એવું માને છે અને શ્રૃંગાર રસની વિપ્રયોગાત્મક અને સંયોગાત્મક એવા બે દલોમાં વહેંચણી કરવામાં આવી છે. પહેલાં વિપ્રયોગાત્મક દલનું “આનંદ” સંજ્ઞાથી અને બીજા સંયોગાત્મક દલનું “પરમાનંદ” સંજ્ઞાથી વર્ણન કરવામાં આવે છે.

રાસલીલામાં સંપૂર્ણ રસોનો સમાવેશ હોવાના કારણે આ લીલાને ‘રાસ’ કહેવામાં આવે છે. અને રસોની પ્રાપ્તિ વિના આનંદ પ્રાપ્ત થતો નથી.

“રસં હયેવાયં લધ્વાનંદી ભવતિ”

શ્રી આચાર્યજીસર્વ રસમય રાસલીલાનાં આનંદમાં નિરંતર નિમગ્ન રહે છે અને તેથી પરમાનંદ સ્વરૂપ આપ છે.

પહેલાં વર્ણન કરવામાં આવેલું “આનંદ” નામ સંપૂર્ણ ઐશ્વર્યની મહાનતાવાળા અશેષ માહાત્મ્યદ્યોતક ઈશ્વર ધર્મનું નિરૂપણ કરે છે. આ વિયોગાત્મક છે. જ્યારે “પરમાનંદ” નામ શેષમાહાત્મ્યવાળું વ્રજભક્તોના દાસત્વરૂપ જીવધર્મનું નિરૂપણ કરે છે.

આવા પ્રકારનું ભજનાનંદરૂપ પરમાનંદનું સ્વરૂપ વ્રજસ્ત્રિયોનાં ઉચ્ચતમ દાસ્યપ્રકારવાળું છે. વ્રજસ્ત્રિયોમાં પણ શ્રી સ્વામીનીજી સર્વોપરિ છે. અને તેમનો દાસત્વનો પ્રકાર વ્રજસ્ત્રિયોના દાસત્વ પ્રકાર કરતાં મહાન વિશેષ અને અને વિલક્ષણ છે.

“યવપતિ સકલ વ્રજસુંદરી, તરુ ન મન અરુઢકાય”

દાસ કુંભન સ્વામિની સુનસ્થશિશ્વ અંગ અદ્ભુત સુઠાન કહોં લો સૈંભારોં ।
લાલગિરિઘરન કહત, મોહિ તહાંલો સુસ્થ જહાંલો યહ રૂપ છિન છિન નિહારોં ।

આ કથનની સંગતિથી પ્રતિત થાય છે કે પ્રભુની અભિરૂચિ શ્રી સ્વામિનીજી સિવાય બીજે કયાંય નથી અને આપ અન્ય કોઈના બંધનમાં આવે તેમ નથી. શ્રી સ્વામિનીજીનું આધિદૈવિક દાસત્વ દેહ ઈન્દ્રિય વિગેરેનું સાક્ષાત્ સમર્પણરૂપ છે. એમાં તદીયત્વ-સર્વાત્માભાવની પૂર્ણ સ્થિતિ છે. આ પ્રમાણેનું શ્રી આચાર્યજીનું સ્વરૂપ છે. શ્રી આચાર્યજી સ્વામિની ભાવ સંયુક્ત છે. શ્રી સુબોધિનીજીમાં આપે પોતાના આ ગૂઢ ભાવયુક્ત સ્વામિની સ્વરૂપનો નીચે જણાવેલ વાક્યોમાં સંકેત કર્યો છે.

“કૃષ્ણાવતારઃ પતિઃ” ૧-૧-૧

“દાસિનાં સર્વરક્ષાર્થ આવિર્ભૂતો મમ સ્વામી” ૧૦-૩-૮

ઈશ્વર ધર્મ અને જીવધર્મ બન્ને પરસ્પર વિરૂદ્ધ હોવાથી તેમાં એકતા થવી અસંભવ છે. આ રીતે સંયોગ અને વિપ્રયોગની પણ એકજ સમયે એકજ સ્થાનમાં સ્થિતિ બનવી અસંભવ છે. તો એક પ્રશ્ન ઉપસ્થિત થાય છે કે શ્રી આચાર્યજીમાં આ બન્ને ધર્મો એક કાલાવચ્છિન વિધ્યમાન છે કે નહિં ?

ભગવાન ઐશ્વર્ય તો પ્રત્યક્ષ છે જ.

નાહં તુ સચ્ચો ભજેતોઽપિ જંતૂન - માં ઈશ્વરધર્મ તથા

મયા પરોક્ષં ભજતા તિરોહિતં - માં દાસત્વધર્મનું

“ન વાસ્યેઽહં નિરવયસંયુજાં સ્વસાધુકૃત્યં વિદુઃપિયુષાપિ વઃ ।” (શ્રીમદ્ ભાગવત)

રાસમાં ભગવાને ભક્તોનું આધિનત્વ સ્વીકારી નિદર્શન કરાવ્યું.

આ રીતે ભગવાનમાં ઈશ્વરત્વ અને દાસત્વ બન્ને એક સાથે વિરૂદ્ધધર્માશ્રયરૂપમાં બિરાજે છે. જેવી રીતે ભગવાનમાં વિરૂદ્ધધર્માશ્રયપણું છે તેવી રીતે શ્રી આચાર્યજીમાં ઈશ્વરત્વ અને દાસત્વ સિદ્ધ છે. સ્વયં શ્રી આચાર્યચરણ પોતાના સ્વરૂપમાં બંનેની સ્થિતિ હોવાનું જણાવેલ વચનોથી સ્પષ્ટ કરે છે.

અર્થ તસ્ય વિવેચિતું ન હિ વિશ્વૈશ્વાનરાદ્વાત્પતેઃ ।

હિતિ શ્રીકૃષ્ણદાસસ્ય વલ્લભસ્ય હિતં વચઃ ॥

ઉપરની લીટીમાં વૈશ્વાનર-વાકપતિ વચનથી પોતાનું “ભગવદ્તત્વ” અને બીજીથી દાસત્વ

હોવાનું સ્પષ્ટ જણાવે છે. અને તેથી શ્રી આચાર્યજીમાં ભગવદ્ધર્મ સમાન વિરૂદ્ધ ધર્માશ્રયપણું સિદ્ધ થાય છે.

આ રીતે ઈશ્વરત્વવાળું અશેષમાહાત્મ્ય અને દાસત્વવાળું શેષ માહાત્મ્ય આવાં બન્ને માહાત્મ્યો કેવળ પૂર્ણ પુરૂષોત્તમમાં જ હોઈ શકે. અંશ-કળા-વિભૂતિ આદિ અન્ય અવતારોમાં નથી હોતું.

અશેષ (સંપૂર્ણ-સામૂહિક) માહાત્મ્ય

શરણમાં આવવાવાળા જીવોના દોષો ભસ્મ કરી જીવને નિર્દોષ કરી શુદ્ધ નિર્દોષ પરબ્રહ્મ સાથે જીવનો સંબંધ કરાવે છે, જેથી જીવનો ઉદ્ધાર સહજમાં થઈ જાય છે. જીવોના દોષો ભસ્મ કરવાના સામર્થ્યને જણાવવા પોતે 'વૈશ્વાનર' શબ્દથી પોતાને સંબોધે છે. જીવ જ્યારે ગુરૂના શરણમાં આવે છે ત્યારે જીવના તમામ દોષો ગુરૂ પ્રતિગૃહણ કરે છે. એવું શાસ્ત્રોમાં વિદિત છે. ગુરૂ સમર્થ ન હોય તો જીવના દોષો ગુરૂને બાધા કરે છે. શ્રી આચાર્યજી પોતાને વૈશ્વાનર સ્વરૂપથી જીવોને શરણે લઈ તેના દોષો ભસ્મ કરે છે. શરણે આવેલ જીવ શુદ્ધ બની ભગવત્સેવાનો અધિકારી બને છે, આ આપનું અશેષ માહાત્મ્ય.

શેષ (અપૂર્ણ ગણિત) માહાત્મ્ય

વ્રજભક્તો સદ્રશ દાસત્વ શ્રી આચાર્યજીમાં છે. દાસત્વનો ઉત્કર્ષ સેવાથી સિદ્ધ થાય છે. સર્વોત્કૃષ્ટ વ્રજભક્તોના આધિદૈવિક સ્નેહરૂપ દાસત્વપૂર્ણ સેવા કરવાથી ભગવાન કૃષ્ણ ભક્તોને આધીન બને છે.

આવા પ્રકારનું સ્નેહપૂર્ણ દાસત્વ સર્વ શ્રેષ્ઠ શ્રી સ્વામિનીજીમાં સ્પષ્ટ છે અને તેવું સ્વામિનીપ્રકારવાળું દાસત્વ શ્રી આચાર્યજીમાં છે. અને તેથી આપ શ્રી સ્વામિનીભાવ વશિષ્ઠ પરમાનંદ સ્વરૂપ છે.

ભાવતનો ભાવાત્માસ્થિતા સ્વભાવેન ભાવિતા સતતમ્

શ્રીવલ્લભાભિધાને તદુપા વા સદાજયતિ (શ્રીહરિરાયજી)

સ્વ ભાવથી સદાય ભાવિત, ભાવતનું પ્રભુમાં જે ભાવાત્મારૂપે બિરાજે છે અને જે સ્વરૂપ શ્રીવલ્લભમાં વિદ્યમાન છે એ (શ્રી રાધિકાજી) સદા જયને પ્રાપ્ત થાય છે.

સ્વામિની ભાવ સંયુક્ત ભગવદ્રાવ ભાવિતઃ ।

અત્યલૌકિકઃ મૂર્તિઃ શ્રીવલ્લભઃ શરણં મમ ॥

ભગવદ્રૂપ અને શ્રી સ્વામિનીરૂપ બન્નેનો એકી સાથે શ્રીગુસાંઈજીને શ્રીઆચાર્યજીના પરમાનંદ સ્વરૂપમાં અનુભવ થવાથી આપના હૃદયમાં પરમ આનંદલીલાવિશિષ્ટ યુગલ ભાવસ્વરૂપનાં દર્શન થયાં જેનું વર્ણન આપે સપ્ત શ્લોકીમાં

સ્ફુરત્કૃષ્ણપ્રેમામૃતરસભરેણાતિભરિતા

વિહારાન્કુર્વાણા વ્રજપતિવિહારાભિધષુ સદા ।

પ્રિયા ગોપી ભર્તુઃ સ્ફુરતુ સતતં વલ્લભ ઇતિ

પ્રથાવત્યસ્માકંહૃદિ સુભગમૂર્તિઃ સકરુણા ॥

અને વલ્લભાષ્ટકમાં

“શ્રીમદ્વૈષ્ણવનેદુપ્રકટિતરસિકાનંદસંદોહરૂપ

સ્ફૂર્જાદ્રાસાદિલીલામૃતજલાધિભરાકાંતસર્વોઽપિ શશ્વત્ ॥

થી વર્ણન કર્યું છે.

ભાવાત્મક આધિદૈવિક સાક્ષાત્ સ્વરૂપોવાળો સેવા પ્રકાર સ્ત્રીભાવથી જ રસની અનુભૂતિ કરાવે છે.

સૂરદાસજી કહે છે

“ભજિ સખિ ભાવ ભાવિક દેવ .

પુરુષ તો તિય ભાવ ઉપજ્યો સબે ઉલટી રીતિ ”

શ્રીઆચાર્યજીએ ભુતલ ઉપર સેવા ક્રમ પણ

“સેવા રીતિ પ્રીતિ વ્રજજન કી જન હિત જગ પ્રગટાઈ .”

શ્રી વિક્રલેશ ચરણે આ રીતે ભાવ સંયુક્ત સેવા કરી અનુભવ કર્યો ફલ સ્વરૂપે શ્રી આચાર્યજીનો ભજનાનંદ રૂપ પરમાનંદમાં અનુભવ કરી આ નામ ‘પરમાનંદ’ કહ્યું

અર્થ-ચરિત્ર-સંગતિ

ભાગવત દશમ સ્કંધ સુબોધિની કારિકામાં - “નમામિ હૃદયે શેષે” ના વર્ણનમાં :-

હૃદયરૂપી શેષ પર સ્થિતિ કરવાવાળા લીલારૂપી ક્ષીર સાગરમાં સહસ્ત્રાવધિ લક્ષ્મીઓની લીલાથી સેવાતા કલાનિધિને નમન કરવાનું કહે છે.

આવા પ્રકારનું લીલા વિશિષ્ટ પરમાનંદ સ્વરૂપ આપમાં સદા સ્થિતિ છે, અને તેજ હૃદયસ્થિત લીલા વિશિષ્ટ સ્વરૂપને પોતે પુષ્ટિમાર્ગીય સેવા રૂપમાં બહાર પ્રગટ કરે છે, અને તેથી આપ પરમાનંદ સ્વરૂપ છે.

આ નામ ‘આધ્યાત્મિક ધર્મી’ સ્વરૂપ છે.

ચિત્ર-પરિચય

અડેલના નિવાસ સ્થાનમાં શ્રી અક્ષાજી બિરાજે છે, અને લક્ષ્મી સહસ્ત્ર લીલાભિ: સેવ્યમાન સ્વરૂપ હૃદય સ્થિત, શ્રી આચાર્યજી બહાર બિરાજે છે.

નામ-સંગતિ

‘આનંદ’ નામથી શ્રી આચાર્યજીને શ્રીકૃષ્ણરૂપે, અને ‘પરમાનંદ’ નામથી ભક્તરૂપ શ્રીસ્વામિનીસ્વરૂપે વર્ણવ્યા આ બન્ને પરપર વિરૂદ્ધ દશ્યમાન હોવાના કારણે શંકાના પરિહાર માટે બન્નેનું સંશિલ્ષ્ટ રૂપ સમજાવવા ‘શ્રીકૃષ્ણાસ્યં’ નામ કહે છે.

